

Identifying and Prioritizing the most Effective Factors and Drivers of Economic Growth in Iran

Ghasem Salehi*

Received: 23/10/2019

Saied Sehat**

Accepted: 04/02/2020

Seyyed Reza Salami***

Abstract

Economic growth has been and will be of interest to economists and scientists in various human societies for a variety of reasons. Increasing wealth, prosperity, job creation and countless other things depend on the economic growth and development of a country. The goal of all economic theories has been to create growth and development. But each of these economic theories, according to the context of their formation, have introduced factors as key drivers of growth. The purpose of this study is to investigate and introduce the most effective drivers of economic growth in Iran (root causes) from the perspective of experts. For this purpose, the questionnaire and Delphi method were used and the results were extracted and analyzed by Mic-Mac software. In this study, optimal government policies and approaches, increasing transparency, following the example of developed countries and localization, stability of laws and its ease and increasing globalization of the economy, as the most effective drivers and focus of government to achieve optimal economic growth.

Keywords

Economic growth drivers, Questionnaire, Delphi method, Mic-Mac software.

JEL Classification Codes: A20, C80, C89, C88.

*. PhD Candidate in Technology Management, Research and Development, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author). ghsalehi@gmail.com

** Associate Professor, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. sehhat@yahoo.com

***.Assistant Professor, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Rz_salami@yahoo.com

شناسایی و اولویت‌بندی اثرگذارترین عوامل و پیشران‌های رشد اقتصادی در ایران^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۵

مقاله برای اصلاح به مدت ۲۰ روز نزد نویسندگان بوده است.

قاسم صالحی *

سعید صحت **

سید رضا سلامی ***

چکیده

رشد اقتصادی، به دلایل متعددی مورد علاقه اقتصاددانان و دانشمندان جوامع مختلف بشری بوده و خواهد بود. افزایش ثروت، رفاه، ایجاد اشتغال و موارد بیشمار دیگری وابسته به رشد و توسعه اقتصادی یک کشور می‌باشد. هدف همه تئوری‌های اقتصادی نیز ایجاد رشد و توسعه بوده است. اما هر یک از این تئوری‌های اقتصادی، با توجه به بستر شکل‌گیری خود عواملی را به‌عنوان پیشران‌های کلیدی رشد معرفی نموده‌اند. در این پژوهش هدف، بررسی و معرفی تأثیرگذارترین پیشران‌های مؤثر بر رشد اقتصادی ایران (عوامل ریشه‌ای) از منظر خبرگان می‌باشد. برای این منظور از روش پرسشنامه و دلفی استفاده گردید و نتایج توسط نرم‌افزار میک‌مک^۲ استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این پژوهش سیاست‌ها و رویکردهای بهینه دولت، افزایش شفافیت، الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و بومی‌سازی، ثبات قوانین و سهولت آن و افزایش جهانی شدن اقتصاد، بعنوان اثرگذارترین پیشران‌ها و نقطه تمرکز دولت برای رسیدن به رشد اقتصادی مطلوب احصاء گردیده است.

واژگان کلیدی

پیشران‌های رشد اقتصادی، پرسشنامه، روش دلفی، نرم‌افزار میک‌مک.

طبقه‌بندی JEL : A20, C80, C89, C88.

* دانشجوی دکتری مدیریت فناوری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). ghsalehi@.com

** دانشیار دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. sehhat@yahoo.com

*** استادیار دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. Rz_salami@yahoo.com

۱. این مقاله در زمره مقالات برگزیده هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت برگزار شده توسط مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در تاریخ ۲۲ و ۲۳ خرداد ۱۳۹۸ می‌باشد که پس از تکمیل توسط نویسندگان و ارزیابی مجدد برای انتشار در این مجله انتخاب شده است.

مقدمه

رشد اقتصادی، به دلایل متعددی مورد علاقه اقتصاددانان و دانشمندان جوامع مختلف بشری بوده و خواهد بود. افزایش ثروت، رفاه، ایجاد اشتغال و موارد بیشمار دیگری وابسته به رشد و توسعه اقتصادی یک کشور می‌باشد. با توجه به اهمیت رشد و توسعه اقتصادی یک کشور، تلاش‌های بسیاری صورت پذیرفته تا پیشران‌های بنیادین و تأثیرگذار بر رشد احصاء شود. تئوری‌های بسیاری در خصوص تشریح فضای حاکم بر اقتصاد و بازار ارائه شده‌اند و هر یک از این تئوری‌ها تعدادی از عوامل را بعنوان مهم‌ترین پیشران‌های رشد مطرح نموده‌اند. نیروی کار و مهارت نیروی کار به عنوان یکی از عوامل مهم در رشد اقتصادی در نظریات اسمیت، ریکاردو، شومپتر، سولو و ... آمده است. سرمایه فیزیکی و سرمایه مالی در آثار اکثر دانشمندان از جمله اسمیت، ریکاردو، سولو و مید مورد تأکید قرار گرفته است. خلاقیت و نوآوری، پژوهش و توسعه مورد توجه اندیشمندانی مانند شومپتر و کینز قرار گرفته است. دادلی نقش دولت را مورد توجه قرار داده است. کینز و روستو نقش فناوری را مهم ارزیابی نموده‌اند (دژپسند، ۱۳۸۴، ص. ۱۷) و بسیاری عوامل دیگر که در بخش ادبیات پژوهش بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرند. اما آنچه از رشد اقتصادی مهم‌تر است شناخت عوامل و ریشه‌های این رشد اقتصادی است. قطعاً رشد اقتصادی زاینده عواملی است که در تئوری‌های اقتصادی مورد توجه قرار گرفته‌اند. اما سؤال مهم این است که آیا همه عوامل مورد اشاره در تئوری‌های مختلف از اهمیت یکسانی برخوردارند و قدرت اثرگذاری یکسانی در ایجاد رشد اقتصادی دارند؟ و این سؤالات و آنچه در ادامه ذکر می‌شود پایه‌های شکل‌گیری این پژوهش می‌باشند.

در وصف اهمیت و لزوم پرداختن به موضوع این مقاله موارد زیادی قابل بیان است که در ادامه به اختصار برخی از این موارد آورده شده است:

۱. وجود عوامل متعددی که تئوری‌های مختلف بدان پرداخته‌اند برای سیاست‌گذاران حوزه اقتصادی نوعی سردرگمی ایجاد خواهد کرد.

۲. موقعیت جغرافیایی و مکانی، زمانی، شرایط فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر بر این تئوری‌ها اثرگذارند و شاید در مواردی برخی از این تئوری‌ها در فرهنگ، مکان، زمان و کشوری دیگر نتایج عکس بدست دهند.

۳. با فرض ثبات عوامل و شرایط در موقعیت‌های مکانی، فرهنگی و ... مختلف، ظرفیت اجرایی دولت‌ها در کشورهای مختلف به‌ویژه کشورهای در حال توسعه متعدد و حتی محدود است.

لذا لازم است سیاست‌گذاران کشور اثرگذارترین عوامل در ایجاد رشد اقتصادی را انتخاب و بر مبنای اولویت اثرگذاری بر رشد اقتصادی کشور مورد توجه و تمرکز قرار دهند.

این مقاله با هدف شناسایی تأثیرگذارترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی یا به عبارتی پیشران‌های کلیدی رشد اقتصادی در ایران با توجه به مطالعات کتابخانه‌ای و نظرات خبرگان تحریر شده است. بیشترین اثر در این مطالعه را خبرگان موضوع بر عهده داشته‌اند و نرم‌افزار مورد استفاده پشتیبان و نظم‌دهنده ذهن خبرگان بوده است.

نوآوری این پژوهش عبارت است از: دو نوبت مقایسه مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی، به‌ویژه در نوبت دوم که اولاً ۲۹ عامل دو به دو با یکدیگر مقایسه شده‌اند و دوماً میزان اثرگذاری و اثرپذیری هر یک از عوامل استخراج شده است و سوماً عوامل را بر مبنای اثرگذارترین و اثرپذیرترین عوامل مؤثر در رشد اقتصادی کشور اولویت‌بندی نموده است و نکته چهارم اینکه در این پژوهش سعی شده ۲۰٪ عواملی که بتوانند ۸۰٪ نتایج رشد اقتصادی کشور را رقم بزنند معرفی گردد.

۱. ادبیات پژوهش

۱-۱. رشد اقتصادی

رشد اقتصادی بنا به دلایل زیادی از جمله: بهبود آشکار در وضعیت معاش، آسایش و مصرف مردم یک جامعه، افزایش محدوده انتخاب انسان‌ها در انتخاب شغل و نوع زندگی، بی‌نیازی در انجام کارهای طاقت‌فرسای جسمی، صرفه‌جویی در وقت انسان‌ها و تسلط بر طبیعت از طریق پیشرفت فناوری، شکوفایی استعدادها در زمینه‌های مختلف علمی، وابستگی متقابل مثبت و فزاینده جهانی، افزایش قدرت سیاسی - نظامی کشور در داخل

و در عرصه بین‌الملل و ...، از دیرباز مورد توجه اقتصاددانان و جوامع مختلف بوده است (پژویان و فقیه نصیری، ۱۳۸۸، ص. ۹۷ و دژپسند، ۱۳۸۴، ص. ۱۷)

برای رشد اقتصادی تعاریف متفاوتی ارائه شده است. به طور کلی نرخ رشد یک متغیر اقتصادی، عبارت است از نسبت مقدار افزایش در آن متغیر به مقدار اولیه آن. شومپتر^۳ رشد را تغییرات آرام و تدریجی در شرایط اقتصادی بلندمدت که در نتیجه افزایش تدریجی در نرخ پس‌اندازها و جمعیت ایجاد می‌شود، می‌داند. کیندل برگر^۴ رشد اقتصادی را فقط به معنای تولید محصول بیشتر به کار می‌برد. فریدمن^۵ رشد را گسترش سیستم اقتصادی در جهات مختلف بدون تغییر در زیر بنای آن می‌داند. تودارو^۶ رشد اقتصادی را فرایند پایداری می‌داند که در اثر آن ظرفیت تولیدی اقتصاد، طی زمان افزایش می‌یابد و سبب افزایش سطح درآمد ملی می‌شود. بعضی از اقتصاددانان مثل آرتور لوئیس^۷ رشد و توسعه اقتصادی را به یک معنی به کار برده‌اند.

در تمام تعاریف بالا رشد اقتصادی به عنوان یک پدیده کمی، تغییرات در میزان تولید ملی است. این تغییرات ممکن است مثبت یا منفی باشد. بنابراین رشد اقتصادی هم می‌تواند مثبت باشد و هم می‌تواند منفی باشد. در صورتی که تغییری در تولید صورت نگیرد رشد اقتصادی برابر صفر خواهد بود. رشد اقتصادی به تعبیر ساده عبارت است از افزایش تولید یک کشور در یک سال خاص در مقایسه با مقدار آن در سال پایه.

اما مهم‌تر از چگونگی محاسبه نرخ رشد اقتصادی، شناسایی پیشران‌های مؤثر بر رشد اقتصادی است. همانگونه که سالای.ای.مارتین^۸ به درستی تعیین پیشران‌های رشد اقتصادی را یکی از بزرگترین رازهای اقتصاد می‌داند (پژویان و فقیه نصیری، ۱۳۸۸، ص. ۹۸).

اقتصاددانان هر یک عوامل زیادی را به عنوان پیشران در افزایش و یا کاهش رشد اقتصادی مؤثر دانسته‌اند از جمله: دژپسند عواملی مانند سرمایه انسانی و انباشت آن، تحقیق و پژوهش، سرمایه فیزیکی و آموزش را به عنوان مهم‌ترین پیشران‌های مؤثر بر رشد معرفی نموده است (دژپسند؛ ۱۳۸۴: ۴۳). مولایی و همکاران مخارج دولت از جمله مخارج دفاعی را از عوامل منفی در رشد اقتصادی معرفی نموده‌اند (مولایی، گلخندان و گلخندان، ۱۳۹۳، ص. ۷۳). مسعودنیا و همکاران اثرات تحریم بر رشد اقتصادی را مورد بررسی قرار داده و راهبردهایی جهت تبدیل نمودن این تهدید به فرصت را برای اقتصاد

ایران پیشنهاد داده‌اند (مسعودنیا، ابراهیمی و مرادی، ۱۳۹۳، ص. ۴۳). بسیاری چون نفیسی، قدیری و محمدی سرمایه انسانی را در رشد اقتصادی مهم دانسته‌اند و در شرایطی، بی‌ثباتی اقتصادی را نیز تأثیرگذار دانسته‌اند. همچنین عواملی چون تحصیلات، یارانه‌ها، صادرات، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و ... را مؤثر دانسته‌اند (کفایی و جوزی، ۱۳۹۲، ص. ۶۲). پژوهان اثر رقابت‌مندی (کار، سرمایه و فناوری) را بر رشد اقتصادی به عنوان یک پیشران مهم توصیف نموده است (پژویان و فقیه نصیری؛ ۱۳۸۸: ۹۷). بهبودی نیز پیشران‌های بسیاری مانند سرمایه انسانی، دانش و پیشرفت فناورانه را در رشد تأثیرگذار دانسته و اما فراوانی منابع طبیعی از جمله نفت را بدون توجه جدی به سرمایه‌های انسانی با اثر منفی برآورد نموده است (بهبودی، اصغرپور و ممی‌پور، ۱۳۸۸، ص. ۱۲۵). سیف نیز با توجه به تحریم‌های امریکایی - غربی علیه اقتصاد ایران، آسیب‌پذیری نظام ارزی کشور را مورد مطالعه قرار داده و راهکارهایی را برای پی‌ریزی نظام ارزی دقیق پیشنهاد نموده است. بویژه سیاست‌های اقتصادی به قصد متنوع‌سازی صادرات کالاها و ...، بهره‌وری نیروی کار، رقابت‌پذیری و در نهایت تنوع‌بخشی به منابع ارزی (سیف و خسروشاهی، ۱۳۹۲، ص. ۱۸۱). محمدی نیز اثرات متقابل سرمایه انسانی و نهادها بر فرآیند رشد اقتصادی و اشارات آن بر رشد اقتصادی ایران را مورد بررسی قرار داده و در پایان چنین نتیجه‌گیری نموده است: «با وجود سرمایه‌گذاری‌های عظیم در سرمایه انسانی که عمدتاً توسط درآمدهای نفتی تأمین مالی شده است، کیفیت پایین نهاده باعث کندی رشد اقتصادی شده است» (محمدی و امیدوار، ۱۳۹۴، ص. ۱۸۵). دهقان شبانی در یک تحقیق فاصله اقتصادی (سهولت و سختی انتقال کالاها، خدمات، نیروی کار، سرمایه، اطلاعات و ایده بین مناطق یک کشور) را با اثر منفی بر رشد اقتصادی یک کشور مؤثر دانسته است (دهقان شبانی و اکبری، ۱۳۹۴، ص. ۲۰۳). غفاری نیز در تحقیقی رابطه بی‌ثباتی اجتماعی و رشد اقتصادی را مورد مطالعه قرار داده و اعلام نموده که پس از سرمایه فیزیکی و نیروی کار، بی‌ثباتی اجتماعی بیشترین اثرگذاری را بر رشد اقتصادی دارد (غفاری، جولوی و چنگی آشتیانی، ۱۳۹۲، ص. ۲۵). همچنین فرج‌زاده در تحقیقی عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی را مورد مطالعه قرار داده و بیان نموده که سرمایه فیزیکی بیشترین نقش را در رشد اقتصادی دارد و پس از آن سرمایه انسانی در رتبه دوم

قرار دارد اما سرمایه اجتماعی و منابع طبیعی نقش کمی را در رشد اقتصادی ایران داشته‌اند (فرحزاده، آماده و عمرانی، ۱۳۹۶، ص. ۶۶۳). همچنین رمضانپور در تحقیقی به مطالعه جهانی شدن (از طریق محاسبه شاخص‌های نسبت صادرات به تولید ناخالص داخلی، سهم مصنوعات از صادرات و نسبت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۹ به تولید ناخالص داخلی) و سطح اشتغال پرداخته و به این نتیجه رسیده است که در کشورهای امریکای لاتین ضریب همبستگی جهانی شدن و اشتغال مثبت است اما در کشورهای آسیای شرقی عمدتاً ضریب همبستگی منفی بدست آمده است (رمضانپور، ۱۳۸۴، ص. ۱۵۵). همچنین رهبر در تبیین مدل رشد متکی به تجارت خارجی، به رابطه مثبت بین صادرات و رشد اقتصادی اشاره نموده است (رهبر، ۱۳۷۶، ص. ۶۵). مولینز^{۱۰} نیز در بررسی که در خصوص اثرات کیفیت نهادی و جهانی شدن اقتصاد بر رشد اقتصادی انجام داده است کیفیت نهادی را بر رشد اقتصادی دارای اثر پایدار و مثبت ارزیابی نموده است اما اثر جهانی شدن را در کشورهای توسعه‌یافته قابل توجه ندانسته و تنها در کشورهای در حال توسعه به‌عنوان نمونه‌های فرعی دارای اثر می‌داند (مولینز، ۲۰۱۷، ص. ۲).

با مرور ادبیات متوجه می‌شویم که هر یک از نظریه‌ها و یا اقتصاددان‌ها برخی عوامل را به عنوان مهم‌ترین عوامل، برشمرده‌اند. نکته مهم این است که اهمیت این عوامل برای دیگر کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه‌ای مانند ایران، در ادبیات مورد بررسی قرار نگرفته است. همچنین اولویت عوامل نسبت به یکدیگر در یک نگاه کلی مورد بحث قرار نگرفته است. در این پژوهش سعی شده بدون در نظر گرفتن تئوری‌ها و نحوه ورود عوامل به ادبیات اقتصادی، یک‌بار همه عوامل نسبت به یکدیگر مقایسه شده و در ادامه نسبت به شناسایی اثرگذارترین و اثرپذیرترین عوامل مؤثر در رشد اقتصادی ایران اقدام شده است.

۲. روش پژوهش^{۱۱}

هدف از پژوهش حاضر از این جهت که به دنبال شناسایی تاثیرگذارترین پیشران‌های مؤثر بر رشد اقتصادی ایران از میان عواملی است که در مطالعات گذشته به آنها پرداخته شده یک تحقیق اکتشافی^{۱۲} می‌باشد و از نظر کاربردی یک پژوهش کاربردی - توسعه‌ای است. رویکرد تحقیق کمی - کیفی است.

در این پژوهش، از سه پرسشنامه به شرح ذیل استفاده شده است: ابتدا پرسشنامه اول پس از مطالعات کتابخانه‌ای و درج تعدادی از عوامل اثرگذار بر رشد اقتصادی به صورت نیمه باز جهت انتخاب حداکثری از عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران، طراحی شد.

در ادامه پرسشنامه دوم بصورت بسته و با هدف انتخاب مهم‌ترین عوامل از میان عوامل مرحله قبل با استفاده از طیف لیکرت (از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق و امتیاز ۱ تا ۵) طراحی گردید. این پرسشنامه جهت اخذ تاییدیه دلفی دوبار برای خبرگان ارسال گردید.

اما پرسشنامه سوم بصورت ماتریس تحلیل اثرات متقابل^۳ از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران و مبنای امتیازدهی بین ۰ تا ۳ طراحی گردید. جامعه آماری این پژوهش از میان خبرگان ذیل انتخاب شده است (ویژگی‌ها و مشخصات خبرگان در جدول ۱ آمده است):

- اساتید دانشگاهی خیره در حوزه اقتصاد و مدیریت
- مشاوران خیره حوزه مدیریت در صنایع مختلف
- مدیران ارشد مالی و اقتصادی صنایع مختلف.

جدول ۱. مشخصات و ویژگی‌های خبرگان موضوع

ویژگی‌های خبرگان			سابقه کار	وضعیت تحصیلی			کد خبرگی
مدیر مالی	مشاور	هیات علمی		کارشناسی ارشد	دانشجوی دکتری	دکتری	
	√	√	۲۲			√	E01
		√	۲۰			√	E02
√	√	√	۳۳			√	E03
	√		۱۵		√		E04
√	√		۱۸		√		E05
√			۲۵	√			E06

ویژگی های خبرگان			سابقه کار	وضعیت تحصیلی			کد خبرگی
مدیر مالی	مشاور	هیات علمی		کارشناسی ارشد	دانشجوی دکتری	دکتری	
✓	✓		۱۷	✓			E07
✓	✓		۱۱			✓	E08
✓	✓		۵	✓			E09
✓	✓		۲۲		✓		E10
✓	✓		۹		✓		E11
✓			۳۰	✓			E12
	✓		۱۲	✓			E13
✓	✓		۱۰	✓			E14
	✓		۸			✓	E15
	✓		۱۴		✓		E16
✓			۲۷	✓			E17
✓		✓	۱۸			✓	E18
✓			۲۶	✓			E19
✓	✓		۲۱	✓			E20
۱۴	۱۴	۴		۹	۵	۶	جمع بندی

متدولوژی این پژوهش به شرح ذیل می باشد:

۱. در مرحله اول سعی می شود عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران از مطالعات کتابخانه ای استخراج گردد.
 ۲. در مرحله دوم این عوامل استخراج شده جهت تأیید و اطمینان از جامع بودن عوامل با استفاده از روش دلفی - طی دو پرسشنامه که بالاتر تشریح گردید - و استفاده از نمونه گیری هدف دار یا قضاوتی نهایی می گردد.
- در مرحله سوم جهت بررسی اثرگذاری و اثرپذیری هر یک از عوامل شناسایی شده در مرحله قبل، ماتریس تحلیل اثرات متقابل تشکیل و برای خبرگان ارسال می گردد. در

ادامه نظرات خبرگان با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک^۵ تجزیه و تحلیل شده و امتیازات اثرگذاری و اثرپذیری هر یک از عوامل استخراج، و اثرگذارترین عوامل به عنوان پیشران‌های کلیدی معرفی می‌گردند.

۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت داده‌های بدست آمده حاصل از پیاده‌سازی مراحل روش تحقیق ارائه می‌گردد.

مرحله اول: مطالعات کتابخانه‌ای؛

در این مرحله با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای ۴۲ عامل بعنوان عوامل موثر بر رشد اقتصادی ایران احصاء گردید.

مرحله دوم: نهایی‌سازی عوامل دارای بیشترین اهمیت در رشد اقتصاد ایران با استفاده از روش دلفی؛

پس از انجام مطالعات کتابخانه‌ای، پرسشنامه اول به کمک یک تیم سه نفره به صورت نیمه‌باز طراحی و به عنوان دور اول نظرسنجی روش دلفی جهت ۲۵ نفر از خبرگان ارسال گردید. در طراحی پرسشنامه از طیف لیکرت مطابق جدول شماره ۲ استفاده شد و از خبرگان درخواست گردید اهمیت هر یک از عوامل در رشد اقتصادی ایران را مطابق آن امتیاز داده و در صورت نیاز عوامل دیگری را به آن بیافزایند. ۲۰ نفر از خبرگان نسبت به تکمیل پرسشنامه اقدام و مواردی را در آن اصلاح، و مواردی را به آن اضافه نمودند. پس از اصلاح و افزودن موارد جدید مجدداً پرسشنامه با ۵۸ عامل بعنوان دور دوم نظرسنجی دلفی برای خبرگان پاسخ داده در مرحله اول ارسال شد و تقاضا گردید مجدداً نسبت به تکمیل مطابق فرمت لیکرت اقدام نمایند. در ادامه طیف لیکرت مطابق جدول ۱ از ۱ تا ۵ امتیازدهی و میانگین امتیاز هر یک از عوامل استخراج گردید. عواملی که امتیاز آنها بین ۴ تا ۵ بود بعنوان مهم‌ترین عوامل انتخاب شدند که تعداد این عوامل ۲۹ عامل بود.

به‌عنوان دور سوم نظرسنجی دلفی، جهت اخذ تأییدیه نهایی ۲۹ عامل مهم شناسایی شده در پرسشنامه قبل، مجدداً پرسشنامه ۲۹ عاملی ارسال و تأییدیه خبرگان اخذ گردید.

با این اقدام روایی^۶ پرسشنامه نیز تایید گردید و در ادامه آلفای کرونباخ^۷ نیز محاسبه گردید و عدد ۰,۹۰ بدست آمد که نشان از پایایی^۸ پرسشنامه دارد. این ۲۹ عامل بعنوان مهم ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران شناسایی شدند. در جدول ۳ لیست این عوامل آمده است.

جدول ۲. ارزیابی عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران

جدول ارزیابی عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران							
توضیحات	این عامل بر رشد اقتصادی ایران اثرگذار می باشد.					عنوان عامل	ردیف
	کاملاً مخالفم (۱)	مخالفم (۲)	نظری ندارم (۳)	موافقم (۴)	کاملاً موافقم (۵)		

مرحله سوم: ماتریس تحلیل اثرات متقابل و تحلیل نظرات خبرگان با استفاده از نرم افزار میک مک.

پس از نهایی سازی مهم ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصاد ایران در مرحله قبل، در این مرحله پرسشنامه سوم که ۲۹ عامل شناسایی شده در مرحله قبل در سطر و ستون آن چیده شده بود به عنوان ماتریس تحلیل اثرات متقابل برای خبرگان مرحله قبل ارسال و درخواست شد مطابق جدول ۴ نسبت به درج امتیاز اثرگذاری مستقیم عوامل سطر بر ستون اقدام نمایند (جدول ۵).

در ادامه ۱۰ نفر از خبرگان نسبت به تکمیل ماتریس مندرج در این پرسشنامه اقدام نمودند و میانگین نظرات آنها در نرم افزار میک مک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نرم افزار میک مک یکی از نرم افزارهای مورد استفاده در آینده پژوهی است که دارای قابلیت های بسیاری است از جمله:

محاسبه اثرات مستقیم عوامل بر یکدیگر، محاسبه اثرات غیرمستقیم عوامل بر یکدیگر (تا ۹ بار می تواند اثرات یک عامل را بر دیگر عوامل محاسبه نماید، هر چند معمولاً بعد از ۶ بار، نتایج ثابت می شود)، ترسیم گراف های مختلف از اثرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل بر یکدیگر، خروجی های در قالب ورد^۹ و

جدول ۳. مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران

مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران (تأثیر مثبت)			
ردیف	عنوان عامل	ردیف	عنوان عامل
۱	افزایش فعالیت‌های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت)	۱۶	افزایش پیمان‌های پولی (دو و چند جانبه)
۲	افزایش نیروی کار (کیفیت و کمیت)	۱۷	کاهش یارانه (دولتی، مصرفی، انرژی و ...)
۳	افزایش دارایی‌های مالی	۱۸	توسعه گردشگری
۴	افزایش سرمایه فیزیکی	۱۹	افزایش شفافیت (التزام به برنامه‌های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...)
۵	افزایش فعالیت‌های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوری‌های جدید و استفاده در تولید)	۲۰	افزایش رقابت‌پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری)
۶	افزایش جهانی شدن اقتصاد	۲۱	کنترل فساد اداری (رانت و ...)
۷	افزایش پذیرش سرمایه خارجی	۲۲	الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و بومی سازی
۸	افزایش رابطه متقابل بخش‌ها	۲۳	ثبات قوانین و سهولت آن
۹	افزایش رابطه متقابل عوامل	۲۴	کاهش نوسان ارزی
۱۰	سیاست‌ها و رویکردهای بهینه دولت	۲۵	بهبود وضعیت رعایت حقوق مالکیت فکری
۱۱	ساختارهای اجتماعی بهینه	۲۶	کاهش تحریم‌ها
۱۲	نهادهای دموکراتیک سازنده	۲۷	کاهش مخارج دولت
۱۳	باورها و رفتارهای فرهنگی مثبت	۲۸	افزایش امنیت کشور
۱۴	افزایش فعالیت‌های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش)	۲۹	افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی
۱۵	بهبود وضعیت تقسیم کار و تخصصی شدن وظایف		

در ادامه خروجی‌های گرفته شده از نرم‌افزار میک‌مک به شرح ذیل آمده است:
۱. ابعاد ماتریس وارد شده در نرم‌افزار (جدول شماره ۶)

جدول ۶: ابعاد ماتریس ورودی نرم افزار

ردیف	شاخص	مقدار
۱	اندازه ماتریس	۲۹
۲	تعداد تکرار	۲
۳	تعداد صفرها	۱۵۲
۴	تعداد یک‌ها	۳۴۹
۵	تعداد دو‌ها	۲۶۵
۶	تعداد سه‌ها	۷۵
۷	تعداد پی‌ها	۰
۸	مجموع	۶۸۹
۹	درصد پرشدن	٪۸۲

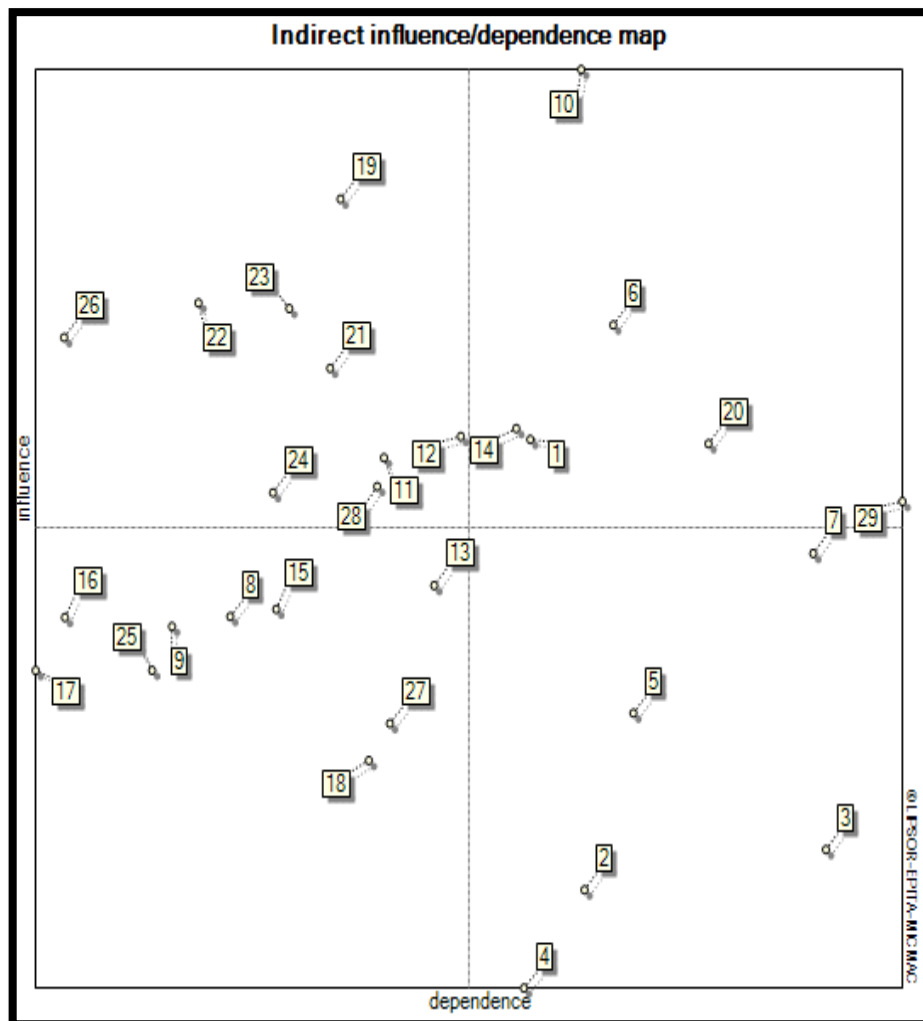
۲. امتیاز اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل (جدول شماره

جدول ۶: امتیاز اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل

N°	Variable	Total number of rows (اثرگذاری مستقیم)	Total number of columns (اثرپذیری مستقیم)	Total number of rows (اثرگذاری غیرمستقیم)	Total number of columns (اثرپذیری غیرمستقیم)
1	افزایش فعالیت های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت)	43	42	62292	62592
2	افزایش نیروی کار (کیفیت و کمیت)	20	44	28656	66103
3	افزایش دارایی های مالی	23	57	31721	81748
4	افزایش سرمایه فیزیکی	16	41	21350	62221
5	افزایش فعالیت های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوریهای جدید و استفاده در تولید)	30	46	41862	69239
6	افزایش جهانی شدن اقتصاد	50	47	70903	67998
7	افزایش پذیرش سرمایه خارجی	38	57	53804	80926
8	افزایش رابطه متقابل بخش ها	32	29	49008	43266
9	افزایش رابطه متقابل عوامل	32	26	48280	39507
10	سیاستها و رویکردهای بهینه دولت	63	48	89990	65950
11	ساختارهای اجتماعی بهینه	41	37	60906	53201
12	نهادهای دموکراتیک سازنده	41	40	62450	58136
13	باورها و رفتارهای فرهنگی مثبت	35	40	51363	56460
14	افزایش فعالیت های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش)	43	41	63103	61698
15	بهبود وضعیت تقسیم کار و تخصصی شدن وظایف	34	32	49605	46256
16	افزایش بیمان های پولی (دو و چند جانبه)	34	22	49109	32621
17	کاهش یارانه (دولتی، مصرفی، انرژی و ...)	30	20	45041	30726
18	توسعه گردشگری	28	34	38384	52178
19	افزایش شفافیت (التزام به برنامه های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...)	54	36	80213	50398
20	افزایش رقابت پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری)	44	51	62017	74116
21	کنترل فساد اداری (رانت و ...)	46	36	67579	49731
22	الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و بومی سازی	49	28	72489	41225
23	ثبات قوانین و سهولت آن	49	34	72100	47094
24	کاهش نوسان ارزی	41	32	58404	46059
25	بهبود وضعیت رعایت حقوق مالکیت فکری	30	26	45062	38218
26	کاهش تحریم ها	48	22	69984	32576
27	کاهش مخارج دولت	27	38	41094	53609
28	افزایش امنیت کشور	41	37	58824	52812
29	افزایش سرمایه گذاری بخش خصوصی	42	61	57720	86649
	Totals	1104	1104		

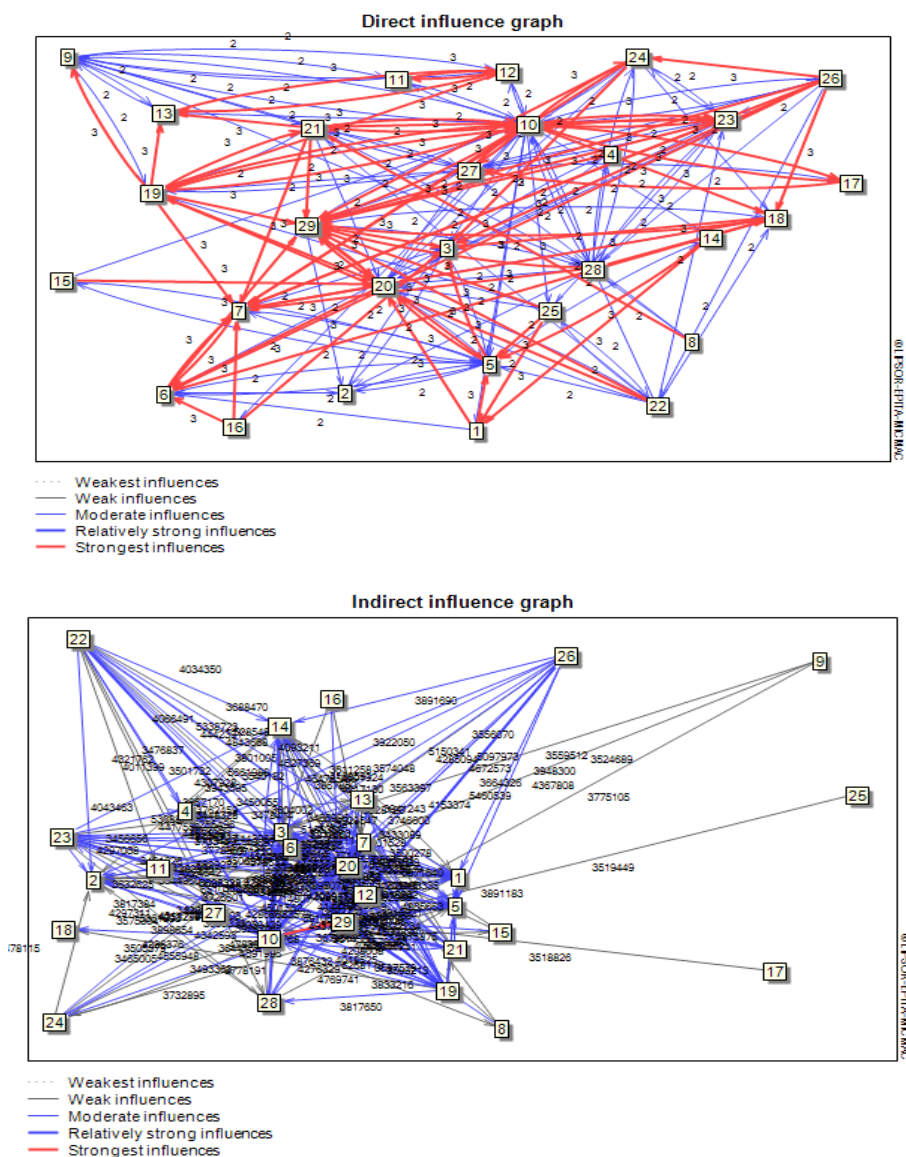
۳. نقشه‌های اثرگذاری / اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل (شکل ۱)

شکل ۱: نقشه‌های اثرگذاری / اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل

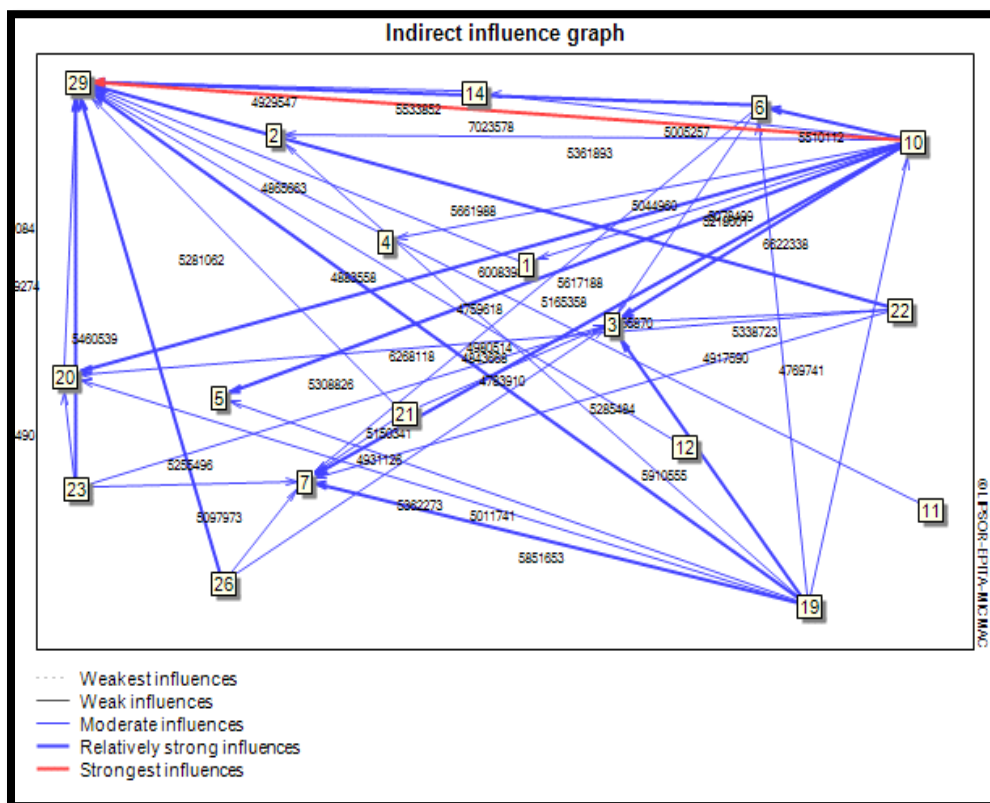
۴. گراف‌های اثرگذاری / اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل (شکل ۲)

شکل ۲: گراف‌های اثرگذاری / اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از عوامل

در خصوص گراف‌های گرفته شده از نرم‌افزار لازم به ذکر است که نرم‌افزار می‌تواند از ۱ تا ۱۰۰ درصد روابط بین عوامل را آشکار سازد. در شکل ۲، ۲۵٪ روابط آشکار شده و در شکل ۳ برای وضوح بیشتر، روابط علت و معلولی بین عوامل ۵٪ روابط آشکار شده است.

شکل ۳: آشکارسازی ۵٪ روابط بین عوامل

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این تحقیق تعدادی از عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران مورد بررسی قرار گرفت و با استفاده از روش دلفی ۲۹ عامل به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران شناسایی گردید. در ادامه با استفاده از روش تحلیل اثرات متقابل این ۲۹ عامل بر مبنای اثرگذاری و اثرپذیری بر یکدیگر رتبه‌بندی گردید.

اگرچه رتبه‌بندی اثرگذاری / اثرپذیری مستقیم نیز قابل توجه می‌باشد اما آنچه پیشران‌های کلیدی و پایه را معرفی می‌کند اثرگذاری غیرمستقیم می‌باشد. در ادامه داده‌های جدول قبل (جدول شماره ۷) بار دیگر بر مبنای اثرگذاری غیرمستقیم در جدول شماره ۸ نمایش داده شده است.

جدول ۷: رتبه بندی عوامل بر اساس اثرگذاری غیرمستقیم و شناسایی پیشران‌های کلیدی

Nº	Variable	Total number of rows (اثرگذاری مستقیم)	Total number of columns (مستقیم اثرپذیری)	Total number of rows (اثرگذاری غیرمستقیم)	Total number of columns (اثرپذیری غیرمستقیم)
10	سیاستها و رویکردهای بهینه دولت	63	48	89990	65950
19	افزایش شفافیت (التزام به برنامه‌های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...)	54	36	80213	50398
22	الگوپردازی از کشورهای پیشرفته و بومی سازی	49	28	72489	41225
23	ثبات قوانین و سهولت آن	49	34	72100	47094
6	افزایش جهانی شدن اقتصاد	50	47	70903	67998
26	کاهش تحریم‌ها	48	22	69984	32576
21	کنترل فساد اداری (رانت و ...)	46	36	67579	49731
14	افزایش فعالیت‌های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش)	43	41	63103	61698
12	نهادهای دموکراتیک سازنده	41	40	62450	58136
1	افزایش فعالیت‌های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت)	43	42	62292	62592
20	افزایش رقابت پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری)	44	51	62017	74116
11	ساختارهای اجتماعی بهینه	41	37	60906	53201
28	افزایش امنیت کشور	41	37	58824	52812
24	کاهش نوسان ارزی	41	32	58404	46059
29	افزایش سرمایه گذاری بخش خصوصی	42	61	57720	86649
7	افزایش پذیرش سرمایه خارجی	38	57	53804	80926
13	باورها و رفتارهای فرهنگی مثبت	35	40	51363	56460
15	بهبود وضعیت تقسیم کار و تخصصی شدن وظایف	34	32	49605	46256
16	افزایش پیمان‌های پولی (دو و چند جانبه)	34	22	49109	32621
8	افزایش رابطه متقابل بخش‌ها	32	29	49008	43266
9	افزایش رابطه متقابل عوامل	32	26	48280	39507
25	بهبود وضعیت رعایت حقوق مالکیت فکری	30	26	45062	38218
17	کاهش یارانه (دولتی، مصرفی، انرژی و ...)	30	20	45041	30726
5	افزایش فعالیت‌های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوریهای جدید و استفاده در تولید)	30	46	41862	69239
27	کاهش مخارج دولت	27	38	41094	53609
18	توسعه گردشگری	28	34	38384	52178
3	افزایش دارایی‌های مالی	23	57	31721	81748
2	افزایش نیروی کار (کیفیت و کمیت)	20	44	28656	66103
4	افزایش سرمایه فیزیکی	16	41	21350	62221
	Totals	1104	1104		

همانگونه که در ستون سوم امتیازات (اثرگذاری غیرمستقیم) مشاهده می‌گردد پیشران - هایی که امتیاز اثرگذاری غیرمستقیم بالاتر از میانگین را کسب کرده‌اند عبارتند از: سیاست‌ها و رویکردهای بهینه دولت (۱۰)؛ افزایش شفافیت (التزام به برنامه‌های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...) (۱۹)، الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و بومی‌سازی (۲۲)، ثبات قوانین و سهولت آن (۲۳)، افزایش جهانی‌شدن اقتصاد (۶)، کاهش تحریم‌ها (۲۶)، کنترل فساد اداری (رانت و ...) (۲۱)، افزایش فعالیت‌های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش) (۱۴)، نهادهای دموکراتیک سازنده (۱۲)، افزایش فعالیت‌های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت) (۱)، افزایش رقابت‌پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری) (۲۰)، ساختارهای اجتماعی بهینه (۱۱)، افزایش امنیت کشور (۲۸)، کاهش نوسان ارزی (۲۴)، افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی (۲۹).

همچنین از شکل ۱ می‌توان چنین نتیجه گرفت که پیشران‌های قرار گرفته در ربع اول شکل سمت راست دارای اثرگذاری بالایی بر دیگر پیشران‌ها می‌باشند ضمن اینکه اثرپذیری بالایی نیز دارند. این عوامل عبارتند از: سیاستها و رویکردهای بهینه دولت (۱۰)، افزایش جهانی‌شدن اقتصاد (۶)، افزایش رقابت‌پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری) (۲۰)، افزایش فعالیت‌های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش) (۱۴)، افزایش فعالیت‌های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت) (۱)، افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی (۲۹)، افزایش پذیرش سرمایه خارجی (۷).

شاید نگاه از زاویه رتبه‌بندی اثرپذیری نیز خالی از لطف نباشد. در ادامه جدول ۷ این بار از زاویه اثرپذیری عوامل آمده است (جدول شماره ۹).

جدول ۸: رتبه‌بندی بر اساس اثرپذیری عوامل

N°	Variable	Total number of rows (انرگذارى) (مستقیم)	Total number of columns (انرپذیرى) (مستقیم)	Total number of rows (انرگذارى) (غیر مستقیم)	Total number of columns (انرپذیرى) (غیر مستقیم)
29	افزایش سرمایه گذاری بخش خصوصی	42	61	57720	86649
3	افزایش دارایی های مالی	23	57	31721	81748
7	افزایش پذیرش سرمایه خارجی	38	57	53804	80926
20	افزایش رقابت پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری)	44	51	62017	74116
5	افزایش فعالیت های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوریهای جدید و استفاده در تولید)	30	46	41862	69239
6	افزایش جهانی شدن اقتصاد	50	47	70903	67998
2	افزایش نیروی کار (کیفیت و کمیت)	20	44	28656	66103
10	سیاستها و رویکردهای بهینه دولت	63	48	89990	65950
1	افزایش فعالیت های تحقیق و توسعه (کیفیت و کمیت)	43	42	62292	62592
4	افزایش سرمایه فیزیکی	16	41	21350	62221
14	افزایش فعالیت های آموزشی (کیفیت و کمیت آموزش)	43	41	63103	61698
12	نهادهای دموکراتیک سازنده	41	40	62450	58136
13	باورها و رفتارهای فرهنگی مثبت	35	40	51363	56460
27	کاهش مخارج دولت	27	38	41094	53609
11	ساختارهای اجتماعی بهینه	41	37	60906	53201
28	افزایش امنیت کشور	41	37	58824	52812
18	توسعه گردشگری	28	34	38384	52178
19	افزایش شفافیت (التزام به برنامه های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...)	54	36	80213	50398
21	کنترل فساد اداری (رانت و ...)	46	36	67579	49731
23	ثبات قوانین و سهولت آن	49	34	72100	47094
15	بهبود وضعیت تقسیم کار و تخصصی شدن وظایف	34	32	49605	46256
24	کاهش نوسان ارزی	41	32	58404	46059
8	افزایش رابطه متقابل بخش ها	32	29	49008	43266
22	الگو برداری از کشورهای پیشرفته و بومی سازی	49	28	72489	41225
9	افزایش رابطه متقابل عوامل	32	26	48280	39507
25	بهبود وضعیت رعایت حقوق مالکیت فکری	30	26	45062	38218
16	افزایش بیمان های پولی (دو و چند جانبه)	34	22	49109	32621
26	کاهش تحریم ها	48	22	69984	32576
17	کاهش یارانه (دولتی، مصرفی، انرژی و ...)	30	20	45041	30726
	Totals	1104	1104		

همانگونه که مشاهده می‌شود رتبه‌بندی پیشران‌ها از منظر اثرپذیری نیز نکات قابل توجهی را نمایان می‌کند. بعنوان مثال افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی بیشترین اثرپذیری را از دیگر عوامل دارد. در تشریح این نکته می‌توان ذکر کرد که دولت بجای اینکه تمرکز خود را بر تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در کشور معطوف نماید باید علل ریشه‌ای و اثرگذار را مورد توجه قرار دهد و در ادامه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی با کمترین تمرکز دولت خود اتفاق خواهد افتاد. اتفاق مشابهی نیز برای عوامل بعدی باید مدنظر قرار گیرد از جمله: افزایش دارایی‌های مالی (۳)، افزایش پذیرش سرمایه خارجی (۷)، افزایش رقابت‌پذیری (نیروی کار، سرمایه و فناوری) (۲۰)، افزایش فعالیت‌های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوری‌های جدید و استفاده در تولید) (۵)، افزایش جهانی شدن اقتصاد (۶) و

یکی از اصول پذیرفته شده در مدیریت قانون ۸۰/۲۰ یا اصل پارتو^۱ می‌باشد. اگر در اینجا نیز فرض درست بودن این قانون باشد این نتیجه‌گیری دور از ذهن نخواهد بود که دولت با صرف ۲۰٪ توان خود بر اثرگذارترین پیشران‌ها ۸۰٪ بازده را در حوزه رشد اقتصادی بدست خواهد آورد. در جدول زیر (جدول شماره ۱۰) ۲۰٪ پیشران‌های دارای بالاترین امتیاز اثرگذاری آمده است. می‌توان نتیجه گرفت که اولویت اول دولت باید تمرکز بر بهینه کردن رویکردها و سیاست‌ها در تصمیم‌گیری‌ها باشد، اولویت دوم افزایش شفافیت چه از جنس اجرای دقیق برنامه‌های توسعه و چه از جنس افزایش دسترسی به اطلاعات و ... باشد، اولویت سوم الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و در عین حال بومی کردن این الگوهای توسعه و زیرساخت‌ها باشد، اولویت چهارم دولت باید این باشد که حداکثر تلاش خود را برای ثبات در قوانین و التزام به آن و سهولت استفاده از این قوانین برای افراد با فعالیت‌های اقتصادی بکار گیرد. اولویت پنجم دولت باید تلاش در راستای جهانی کردن اقتصاد کشور باشد. جهانی شدن صرفاً به معنای آزادی واردات نیست صرفاً به معنای صفر کردن عوارض واردات نیست. باید ضمن توجه به جهانی شدن بازارهای کشور به جهانی شدن تولید کشور نیز توجه گردد.

جدول ۹: پیشران‌های کلیدی به ترتیب اولویت اثرگذاری

N°	Variable	Total number of rows (اثرگذاری غیرمستقیم)
10	سیاستها و رویکردهای بهینه دولت	89990
19	افزایش شفافیت (التزام به برنامه های توسعه، سهولت دسترسی به اطلاعات و ...)	80213
22	الگوبرداری از کشورهای پیشرفته و بومی سازی	72489
23	ثبات قوانین و سهولت آن	72100
6	افزایش جهانی شدن اقتصاد	70903

نکته مهم در این پژوهش، توجه به بازه زمانی و موقعیت فعلی کشور در نگاه خبرگان پژوهش حاضر است. با تغییر شرایط کلان کشور ممکن است نگاه خبرگان به عوامل و اثرگذاری / اثرپذیری آنها تغییر نماید.

با توجه به این پژوهش پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی از میان پیشران‌های شناسایی شده با بیشترین اثرگذاری، به بررسی ریشه‌های درونی هر یک از این عوامل پرداخته شود. بعنوان مثال مهم‌ترین عوامل مربوط به بهینه‌سازی رویکردها و سیاست‌های دولت شناسایی و با توجه به اصل پارتو تحلیل شود که کشور ۲۰٪ توان خود را در کجا بکار گیرد تا ۸۰٪ از خواسته‌ها در آن حوزه حاصل گردد.

پیشنهاد دیگر بررسی و تحلیل تئوری‌های مختلف اقتصادی (کلاسیک، نئوکلاسیک، نهادگرایی و ...) از منظر پیشران‌های شناسایی شده با بیشترین اثرگذاری در این پژوهش و تحلیل وضعیت هر یک از این تئوری‌ها می‌باشد.

همچنین می‌توان مطالعات تطبیقی را در خصوص پیشران‌های کلیدی با بیشترین اثرگذاری، در کشورهای پیشرفته و الگوبرداری از آنها انجام داد.

یادداشت‌ها

1. Delphi Method
2. MICMAC
3. Schumpeter
4. Kindleberger
5. Frydman
6. todaro
7. Arthur Lewis
8. Sala-i-Martin
9. FDI
10. Robert Mullings

۱۱. تعاریف استفاده شده در این قسمت و چگونگی اجراء برگرفته از منابع روش تحقیق (علی احمدی، ۱۳۸۹) و (حافظ نیا، ۱۳۹۱) می باشد.

12. Exploratory
13. Cross Impact Analysis
14. Purposive/Judgmental Sampling
15. MICMAC
16. Validity
17. Cronbach's Alpha
18. Reliability
19. Word

۲۰. اعداد درون پرانتز شماره عامل در جدول اصلی می باشد.

21. Pareto principle

کتابنامه

- امیری طهرانی زاده، سیدمحمد رضا (۱۳۹۴). مبانی سیستمی اقتصاد مقاومتی. دوفصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران. ۱۲ (۲۳). ۳۳-۵۱.
- بهبودی، داود؛ اصغرپور، حسین و ممی پور، سیاب (۱۳۸۸). فراوانی منابع طبیعی، سرمایه انسانی و رشد اقتصادی در کشورهای صادرکننده نفت. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران. ۱۳ (۴۰). ۱۲۵-۱۴۷.
- پژویان، جمشید و فقیه‌نصیری، مرجان (۱۳۸۸). اثر رقابت‌مندی بر رشد اقتصادی با رویکرد الگوی رشد درون‌زا. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران. ۱۳ (۳۸). ۱۳۲-۹۷.
- حافظ‌نیا، محمد رضا (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: سمت، چاپ هجدهم.

حسینی، محمدحسین و عزیزنژاد، صمد (۱۳۸۶). هزینه دفاعی و تأثیر آن بر رشد اقتصادی (مدل عرصه و تقاضای کل برای ایران). *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*. ۹ (۳۰). ۱۹۳-۲۱۲. حکمتی، فرید؛ عزتی، صمد؛ شورگلی، احمد؛ عزتی، رضا و دهقانی، علی (۱۳۹۴). تأثیر جهانی‌شدن و کنترل فساد بر رشد اقتصادی کشورهای با درآمد سرانه پایین، درآمد سرانه متوسط و درآمد سرانه بالا. *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*. ۵ (۱۸). ۱۱۲-۹۵.

خوش‌فر، محسن؛ تیموری، مریم و کی‌منش، اشرف (۱۳۹۵). مبانی اقتصاد مقاومتی در سبک زندگی اسلامی از منظر امیرالمؤمنین (ع) و موانع و راهکارهای اجرایی کردن آن با تکیه بر نقش تقوا. *سومین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی. علوم تربیتی و سبک زندگی. مشهد. دژپسند، فرهاد (۱۳۸۴). عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران. پژوهشنامه اقتصادی*. ۵ (۱۸). ۴۷-۱۳.

دهقان‌شبابی، زهرا و اکبری، نعمت‌الله (۱۳۹۴). فاصله اقتصادی و رشد منطقه‌ای در ایران. *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی - رشد و توسعه پایدار*. ۱۵ (۲). ۲۰۳-۲۲۲. رمضانپور، اسماعیل (۱۳۸۴). جهانی‌شدن اقتصاد و اثرات آن روی اقتصاد. *مجله تحقیقات اقتصادی*. (۶۸). ۱۵۵-۱۷۸.

رهبر، فرهاد (۱۳۷۶). تبیین مدل رشد متکی به تجارت خارجی. *مجله تحقیقات اقتصادی*. (۵۱). ۸۶-۶۵.

سیف‌اله، مراد و خوشکلام خسروشاهی، موسی (۱۳۹۲). نظام ارزی مطلوب اقتصاد ایران در اقتصاد مقاومتی. *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*. ۱۸ (۵۴). ۱۸۱-۲۰۴.

طالبیان، حامد و مولایی، محمدمهدی (۱۳۹۴). کاربرد روش تحلیل اثرات متقابل فازی در مطالعات آینده‌نگر - مطالعه موردی: آینده پژوهی ایران ۱۳۹۴ دومین کنفرانس بین‌المللی

ابزار و تکنیک‌های مدیریت. تهران. <https://civilica.com/doc/484034>

عبدالملکی، حجت‌الله (۱۳۹۳). *اقتصاد مقاومتی، درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل*. تهران: انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (ع).

علی احمدی، علیرضا (۱۳۸۹). *روش تحقیق و راهنمای پایان‌نامه نویسی*. تهران: انتشارات تولید دانش.

غفاری، هادی؛ جلولی، مهدی، چنگی آشتیانی، علی (۱۳۹۴). بی ثباتی اجتماعی و رشد اقتصادی: تحلیلی براساس الگوی ARDL. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی رشد و توسعه پایدار. ۱۵ (۱۴). ۲۵-۵۰.

فرج‌زاده، زکریا؛ آماده، حمید و عمرانی، محمد (۱۳۹۶). عوامل تعیین کننده رشد اقتصادی ایران. تحقیقات اقتصادی. ۵۲ (۳). ۶۶۳-۶۸۶.

کفایی، سید محمدعلی؛ جوزی، عباس (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران؛ رویکرد میانگین‌گیری بیزی. پژوهشنامه‌ی اقتصاد کلان. ۸ (۱۵). ۶۱-۸۲.

محمدی، تیمور و امیدوار، سیروس (۱۳۹۴). اثرات متقابل سرمایه انسانی و نهادها بر فرایند رشد اقتصادی و اشارات آن برای اقتصاد ایران. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی رشد و توسعه پایدار. ۱۵ (۱). ۱۸۵-۲۰۸.

مسعودنیا، حسن؛ ابراهیمی، علی و مرادی، اسدالله (۱۳۹۳). تحریم اقتصادی، فرصت‌ها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در تأمین منافع ملی، فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد اقتصادی. ۳ (۱۱). ۴۳-۷۸.

مولایی، محمد؛ گلخندان، ابوالقاسم؛ گلخندان، داود (۱۳۹۳). رابطه مخارج دفاعی و رشد اقتصادی در ایران. مجله علمی پژوهش راهبرد اقتصادی. ۳ (۹). ۷۳-۹۹.

میلانی، جمیل (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن. مجله اقتصادی. ۱۵ (۷ و ۸). ۵-۲۲.

مینائی، حسین؛ حاجیان، ابراهیم؛ دهقان، حسین و جعفرزاده پور فروزنده (۱۳۹۵). تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌الملل. آینده پژوهی دفاعی. ۱ (۱). ۷-۲۶.

نعیمی، کیومرث و پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۹۵). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده سکونتگاه‌های فرودست شهری سنندج با تأکید بر کاربرد آینده‌پژوهی. فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری. (۲۰). ۵۳-۶۴.

References

- Amiri Tehrani Zadeh, Seyed Mohammad Reza (2015). Systematic Principles of Resistance Economics. *Bi-Quarterly Journal of Iranian Economic Research*. 12 (23). 33-51.
- Behboodi, David; Asgharpour, Hossein and Mamipour, Siab (2009). Abundance of Natural Resources. Human Capital and Economic Growth in Oil Exporting Countries. *Iranian Economic Research Quarterly*. 13 (40). 125-147.

- Pazhooyan, Jamshid and Faqih Nasiri, Marjan(2009). The effect of competitiveness on economic growth with endogenous growth model approach. *Iranian Economic Research Quarterly*. 13 (38). 97-132.
- Hafeznia, Mohammad Reza(1391). *Introduction to Research Methodology in Humanities*. Tehran: Samat. 18th Edition.
- Hassani, Mohammad Hossein and Aziznejad, Samad(2007). Defense spending and its impact on economic growth (arena model and aggregate demand for Iran). *Iranian Economic Research Quarterly*. 9 (30). 193-212.
- Hekmati, Farid; Ezzati, Samad; Shurgali, Ahmad; Ezzati, Reza and Dehghani, Ali (2015). *The Impact of Globalization and Corruption Control on Economic Growth in Low-Income. Medium-Per capita and High-Per capita Countries*. (18). 95-112.
- Khoshfar, Mohsen; Teymouri, Maryam and Kaymanesh, Ashraf(2016). *Fundamentals of Resistance Economics in Islamic Lifestyle from the Perspective of Amir al-Mo'menin (AS) and Obstacles and Strategies for Implementing It Based on the Role of Piety*. Third International Conference on Psychology, Educational Sciences and Style Life. Mashhad.
- Dezhpsand, Farhad(2005). Factors Affecting Iran's Economic Growth. *Economic Research Journal*. 5 (18). 13-47.
- Dehghaneshbani, Zahra and Akbari, Nematollah(2015). Economic Distance and Regional Growth in Iran. *Quarterly Journal of Economic Research - Sustainable Growth and Development*. 15 (2). 203-222.
- Ramazanpour, Ismail(2005). Globalization of the Economy and Its Effects on the Economy. *Journal of Economic Research*. (68). 155-178.
- Rahbar, Farhad(1997). Explaining the growth model based on foreign trade. *Journal of Economic Research*. (51). 65-86.
- Seifolah, Morad and Khoshkalam Khosroshahi, Musa(2013). The Optimal Currency System of the Iranian Economy in the Resistance Economy. *Iranian Economic Research Quarterly*. 18 (54). 181-204.
- Talebian, Hamed and Molaei, Mohammad Mehdi(2015). *Application of Fuzzy Interaction Analysis Method in Futuristic Studies - Case Study: Iran Futurology 2015 Second International Conference on Management Tools and Techniques*. Tehran: <https://civilica.com/doc/484034>
- Abdul Maliki, Hojjatollah(1393). *Resistance economics, an income based on principles. policies and action plans*. Tehran: Imam Sadegh (AS) University Student Basij Publications.
- Ali Ahmadi, Alireza(1389). *Research method and dissertation guide*. Tehran: Knowledge Production Publications.
- Ghaffari, Hadi; Jalali, Mehdi, Changi Ashtiani, Ali(2015). Social Instability and Economic Growth: An Analysis Based on the ARDL Model. *Quarterly Journal of Economic Research on Sustainable Growth and Development*. 15 (14). 25-50.
- Farajzadeh, Zakaria; Ready, Hamid and Omrani, Mohammad(2017). Factors Determining Iran's Economic Growth. *Economic Research*. 52 (3). 663- 686.
- Kafai, Sayed Mohammad Ali; Jozi, Abbas(2013). Factors Affecting Iran's Economic Growth; Bayesian averaging approach. *Macroeconomic Research Journal*. 8 (15). 61- 82.

- Mohammadi, Taymour and Omidvar, Siroos(2015). The Interactions of Human Capital and Institutions on the Process of Economic Growth and Its Implications for the Iranian Economy. *Quarterly Journal of Economic Research on Sustainable Growth and Development*. 15 (1). 185-208.
- Masoudnia, Hassan; Ebrahimi, Ali and Moradi, Assadollah(2014). Economic Sanctions, Opportunities and Strategies of the Islamic Republic of Iran in Securing National Interests. *Quarterly Journal of Economic Strategy*. 3 (11). 43-78.
- Molaei, Mohammad; Golkhandan, Abolghasem; Golkhandan, Davood(2014). The Relationship between Defense Expenditure and Economic Growth in Iran. *Scientific Journal of Economic Strategy Research*. 3 (9). 73-93.
- Milani, Jamil(2015). Resistance Economics and National Self-Confidence, Opportunities and Challenges of Its Realization. *Economic Journal*. 15 (7 and 8). 5-22.
- Minaei, Hussein; Hajiani, Ibrahim; Dehghan, Hossein and Jafarzadehpour Forouzandeh(2016). Determining the main drivers of defense diplomacy of the Islamic Republic of Iran at the regional and international levels. *Defense Futurology*. 1 (1). 7-26.
- Naimi, Kiomars and Pourmohammadi, Mohammad Reza(2016). Identifying the key factors affecting the future status of low urban settlements in Sanandaj with emphasis on future research application. *Quarterly Journal of Urban Studies*. (20). 53-64.
- MULLINGS, R.(2018). Do institutions moderate globalization's effect on growth?. *Journal of Institutional Economics*. 14 (1). 71.